

Povzetek aprilskega jezikovnega pogovora

Določna in nedoločna oblika pridevnika

(Pravila iz Slovenske slovnice Jožeta Toporišiča, dopolnjena z zgledi in težavami iz prakse in razlago iz priročnika Slovensko ali angleško? Janeza Gradišnika)

Bogastvo našega jezika je njegova gibkost, različne izrazne možnosti, zato lektorske dopoldanske pogovore posvečamo prav temu, povzetke pa poskušamo dopolniti s čim več zgledi in pravili. To počnemo, da bi opozorili, kaj je oziroma je bilo do zdaj v jeziku pravilno, in da bi tako te izrazne možnosti lahko zavestilo čim več ljudi, ki se ne strinjajo s sodobno jezikovno liberalnostjo, ki pristaja na nenatančnost, ker da Slovenci česa višjega v jeziku danes nismo več sposobni. Ločevanje določne in nedoločne oblike lastnostnega pridevnika je že nekaj takega.

Pravila o tem, kdaj uporabiti eno in kdaj drugo obliko, so v slovnici podana, in to pregledno in razumljivo, a je v praksi pri teh primerih vseeno zaznati vsaj negotovost, če ne kje že kar nepoučenost.

K nenatančnosti, nedoslednosti, celo napakam na tem področju pripomore v prvi vrsti piščeva/govorčeva narečna pripadnost. Nekatera narečja so namreč tako naklonjena določni obliki, da se morajo ti govorniki naučiti, kdaj ta oblika ni primerna, želja po pravilnosti pa jih lahko zapelje tudi v pretirano odpravljjanje določne oblike. Po drugi strani pa v narečjih, v katerih imajo izrazito izpuščanje samoglasnikov (samoglasniški upad ali vokalna redukcija), govorniki pogosto uporabljajo samo nedoločno obliko, torej nimajo uzaveščenega primernege odnosa do določne oblike, in se morajo zato zavestno priučiti določne oblike.

Drugi razlog za takšno stanje pa je neupoštevanje sobesedila. Če bi se pisci zavedali pravil o rabi določne in nedoločne oblike in bi dosledno upoštevali sobesedilo, bi bilo stanje na tem področju bolj urejeno.

Nedoločna in določna oblika – npr. nov in novi

Slovcu, ki je končal osnovno šolo, bi moralo biti znano, po čem se določna in nedoločna oblika razlikujeta, a ker se pravil mnogi zavedajo samo v času izobraževanja, potem pa ta rada izpuhtijo iz spomina, ponovimo:

Pridevniki, pri katerih obstajata dve obliki, ločijo nedoločno in določno obliko, ti dve pa se praviloma razlikujeta samo po končnem i-ju pri določni obliki v imenovalniku in enakem tožilniku moškega spola ednine:

nedol.: **nov** nova novo : določna: **novi** nova novo
 novega novega
 novemu novemu
nov/novega novi/novega

Pri nekaterih pridevnikih je razlika še v naglaševanju:

- tonemskem (npr. **stàr stára -o** (à á á; à á ô; ê; á) : **stári -a -o** (â))
- jakostnem (kakovost naglašene samoglasnika v im./tož. ed. m. sp. se razlikuje od naglasa v drugih oblikah: **dóber (dôbrega dôbremu ...) dôbra dôbro : dôbri dôbra dôbro**)
- v naglasnem mestu: **vêlik (velíkega velíkemu ...) velíka velíko : véliki (vélikega vélikemu ...) vélika véliko; bolán (bólnega bólnemu ...) bólna bólno : bólni bólna bólno**

Prava posebnost pa je pridevnik **majhen majhna majhno**, saj se od te nedoločne oblike določna oblika **mali mala malo** razlikuje v vseh oblikah (za vse spole in sklone) tudi po soglasnikih. In ker se uporabe protipomenskih parov **vêlik – majhen** in **véliki – mali** praviloma naučimo v šoli, bomo tu s posebnim poudarkom prav na teh parih poskusili osvežiti v spominu pravila in zavedanje o pomenski razliki teh dvojic.

Kakšen : kateri

Po nedoločni obliki se vprašamo z vprašalnico **kakšen (vêlik velíka velíko, majhen majhna majhno, nov nova novo)**, po določni obliki se vprašamo z vprašalnico **kateri (véliki vélika véliko, mali mala malo, novi nova novo)**. Kadar nismo prepričani, katero obliko uporabiti (pri pridevniku **vêlik** to pomeni tudi, da ne vemo, kako ga naglasiti), se vprašajmo: če bo ustrezalo vprašanje **kakšen**, bo pravilno uporabiti nedoločno obliko, torej **majhen, vêlik, nov ...**; če bo primerno vprašanje **kateri**, pa bo pravilno izbrati določne oblike **mali, véliki, novi ...** Če pa nas vprašalnica ne prepriča povsem, si pri pridevnikih **majhen – velik** lahko pomagata še s protipomenko – kar ni **velíko**, je **majhno**, kar ni **véliko**, je **malo**. (Določne oblike **velíki** v zbornem jeziku ni!)

Ob prvi omembi, v povedkovem določilu in za zaimkom vsak – nedoločna oblika

Pridevnik, ki podaja lastnost, je ob prvi omembi v nedoločni obliki (**majhen otrok, velik strošek**), nedoločna oblika je obvezna za zaimkom vsak (Vsak **bolan** človek si želi zdravja.) in ko je pridevnik v vlogi povedkovega določila: **Otrok je**

še majhen, še ni vélik. Če nastopa v vlogi povedkovega določila posamostaljeni pridevnik, ostane ta v določni obliki: Bojan je danes **dežurni**.

Kje je določna oblika

1. Določno obliko uporabljamo, kadar govorimo o **že znani lastnosti** – ob prvi omembi bosta kmeta **bogat** in **reven**, v nadaljevanju pa samo **revni** in **bogati**, **mali** in **véliki** ...

A dobro bi bilo natančneje opredeliti, kdaj gre za že znano lastnost, saj je ob drugi omembi v določenem besedilu še več kriterijev za to, kaj je znano.

Nesporno je torej nekaj znano, kadar je v besedilu omenjeno najmanj drugič (že navedeni zgled s kmetoma: Živela sta **reven** in **bogat** kmet, **revni** kmet je bil veseljak, **bogati** je bil čemerer).

To "že omenjenost" lastnosti (od druge omembe v besedilu naprej) bi bilo smiselno razširiti z naslednjim:

A/ Kaj je lahko znano tudi zaradi splošnega védenja o tem. Tako je npr. zakon v pripravi najprej, dokler ni splošno znano, da ga pripravljajo, **nov zakon** (v ospredju je njegova novost), že kmalu pa postane to za **vse novi zakon**, in to npr. tudi ob prvi omembi v konkretnem besedilu, saj je že splošno znano, da dobivamo nov zakon, o takem novem zakonu pa se ne sprašujemo več z vprašalnico kakšen, temveč z vprašalnico kateri.

B/ Da je nekaj znano, lahko pripišemo tudi poimenovanju tega z lastnim imenom, saj že raba lastnega imena poimenovano natančno določa. Junaka risanke sta Pipi in Melkijad, **mali** in **véliki** pujs. **Mali** in **véliki** pujs je tu uporabljeno kot sinonim za imeni Pipi in Melkijad, zato o določni obliki v teh primerih verjetno nihče ne podvomi. Dogaja se v **malem** angleškem mestu **Milford**. (Zgled iz Gradišnikovega priročnika: Tam je še mala portugalska kolonija Angola.)

C/ Kaj je lahko določeno tudi s slikovnim gradivom – Pod fotografijo črnuškega mostu čez Savo je bil v Delu tak napis: **Dotrajani** cestni most čez Savo v Črnučah bo končno dočkal temeljito prenovu. Določno obliko tu upravičuje fotografija, saj je lastnost dotrajanosti značilna za ta, točno določeni most (**kateri**).

Pravila o rabi določne oblike bi lahko dopolnili še s trditvijo, da je določna oblika obvezna tudi, če je **pridevnik del lastnega imena**. Taka hipotetična naselbinska imena bi bila npr. **Mali Hrib**, **Véliki Hrib**, **Visoki Hrib**. Taka imena, ki jih vsi poznamo, pa so **Vélike Lašče**, **Vélika/Mala Polana**, **Vélika/Mala Nédelja**; **Vélika Britanija**, **Vélika planina**, **Véliki Klek**, **Mali/Véliki voz** (proti –

majhen/velik voz); **Katarina Vélíka, Peter Vélíki, Pipin Mali; Mali princ** (proti – (še zelo) majhen princ) ...

Večer dela reklamo za svojo nedeljsko izdajo z besedami: **Nov** gost nedeljskega kosila. Se res vprašamo **KAKŠEN** gost ali pa bi bilo primerneje, ker gre za znano, za Večer, da bi se vprašali **KDO** ali **KAJ** oz. **KATERI** gost, torej **novi** gost nedeljskega kosila?

Janez Gradišnik pa v svojem priročniku Slovensko ali angleško? razmišlja še o eni obliki določnosti – meni, da pridevnik lahko dobi določno obliko tudi zaradi posameznih stavčnih členov, ki določajo samostalnik, ob katerem stoji ta pridevnik. Samostalnik lahko tako določa npr. oziralni odvisnik (Pisatelj upira pogled v **neusmiljeni, stehnizirani svet, ki nas obdaja.**), desni prilastek (**mali** kolektiv piranske zavarovalnice), pridevnik v vlogi odvisnika (S tem se je že tako **zapleteni** položaj še bolj zapletel. **Prisebni** voznik je izkoristil edino možnost rešitve. Prepričani smo, da vam bo skrbno pripravljeni program ugajal.)

2. Določno obliko uporabljamo tudi, kadar govorimo o **posebni vrsti** – **mala/velika** začetnica (proti majhna/velika črka), **mali/veliki** možgani (to sta dva dela možganov; proti majhni/veliki možgani – po prostornini, teži), **veliki/mali** hlapec (po položaju na posestvu) : velik/majhen hlapec (po velikosti); **znani** umetnik, **redni** udeleženec, **tesni** sodelavec, **bližnji** sorodnik, **mladi** mož, **pogumni** krojaček, **kronični** pijanec, **pooblašчени** serviser; **natični** ključ, **stalni** zob, **sedeči** položaj, **ovseni** kruh, **kratki** stik, **krvni** tlak, **materni** jezik, **rdeči** karton ...

Na reklamnem plakatu je naslov **Jeklen nakit**. Ker gre tu za vrsto nakita, je to neustrezno – pravilno bi bilo **jekleni nakit**. Če pa bi s pridevnikom označevali lastnost, bi bila pravilna nedoločna oblika, npr.: Nakit je lahko **jeklen, bronast ali zlat**.

3. Določno obliko uporabljamo, kadar stoji pridevnik za **kazalnim zaimkom ali zaimkom ves** – ta **veseli** dan, tisti **dobri** prijatelj, ta **prelepi** kraj, ves **ljubi** dan ...

Tu se postavlja vprašanje, ali ne bi bilo smiselno k tem zaimkom dodati še **svojitnega** zaimka, saj je, če je nekaj določeno z imenom, enako določeno tudi z zaimkom, ki to ime nadomesti: **Subarujev novi** model > **novi** model te tovarne/njihov **novi** model; **očetov novi vzgojni** ukrep > njegov **novi vzgojni** ukrep ... Ob pomisleku nekaterih, da določna oblika v taki zvezi ne pomeni

povsem istega kot nedoločna oblika, bi bilo svojilni zaimek mogoče dodati vsaj z zadržkom – in bi lahko vsak pisec zavestno izbiral med poudarjanjem lastnosti – Marjetkin = njen **majhen** (KAKŠEN) uspeh, moj **dober** prijatelj (imam več takih prijateljev) – in kazanjem na nekaj točno določenega s to lastnostjo – Marjetkin = njen **mali** (KATERI) uspeh, moj **dobri** prijatelj (imam enega samega dobrega prijatelja).

Glej še Gradišnik, Slovensko ali angleško, str. 126, 127. Tam je zapisano:

Vpliv *svojilnih zaimkov* pa vendarle ni brez izjem. Spredaj imam zgled »Moj mladi prijatelj«; kaj pa, če ga komu predstavim z besedami »To je moj mladi prijatelj«? Moral bi dodati še njegovo ime: *To je moj mladi prijatelj Stane*, a tedaj določnost prihaja od imena. Brez imena imam občutek, da določna oblika ni upravičena. Bila bi, ko bi bil to moj edini prijatelj in bi se vedelo, da jih nimam več. Ker pa ni edini, lahko najbrž rečem samo: *To je eden mojih mladih prijateljev*, ali pa: *To mi je dober prijatelj*. Podobni sporni primeri niso redki, s preudarkom se dajo rešiti. Že ti zgledi, mislim, dovolj kažejo, da je izbiranje nedoločne ali določne oblike pridevnika včasih dovolj težavno. Napak v javni rabi je zato veliko, a največ jih vendarle izvira iz neznanja, namreč iz nepoznanja pravil o določnosti. Od tod obilica prav primitivnih napak v naših javnih občilih, npr.: »Ta jasen, urejen, in filmsko čist zapis o kmetu.« Trije pridevniki, tri napačne oblike. »Med njimi naj omenimo le izvrsten film Nož v vodi – film je povsem določen z imenom, torej *izvrstni*.« »Ta oster napad, na katerega ni bilo mogoče odgovoriti.« Tu kaže na določnost (*ostri*) kazalni zaimek, v naslednjem stavku pa je »dvoboj« določen z oziralnim odvisnikom: »*Ostri dvoboj*, ki se je vnel med delegatoma« – časnik je imel »Oster dvoboj«. Velikokrat je od sobesedila odvisno, katero obliko uporabimo. V nekem Vernovem spisu je stavek: »Tam je še mala portugalska kolonija Angola.« Pridevnik ima pravilno *določno* obliko; drugače bi bilo, ko bi bilo ime Angola z vejico ločeno od kolonije. »Tam je še majhna portugalska kolonija, Angola po imenu.« Ali tole: »Večina uporablja v vsakdanjem življenju preprost sestav, metrski.« Misel je: »preprost sestav, *namreč* metrski.« Določno obliko pa dobi stavek v tej obliki: »Večina uporablja preprosti metrski sestav« – tu je misel: uporablja metrski sestav, ki je preprost. Skrajšava nam da določno obliko pridevnika.

4. Določno obliko uporabljamo, kadar **lastnostni pridevnik** rabimo **vrstno** (**dežurni** zdravnik, **stari** oče, **popotni** človek) ali kot **samostalnik**, **posamostaljeno** (Dušan **Silni**, Danes sem **dežurni**.)

Ker se vsako leto ob praznovanju največjega katoliškega praznika, **velike noči**, sprašujemo, kako je tu z naglaševanjem pridevnika velik, osvetlimo poimenovanje tega prazničnega časa tudi s stališča določne in nedoločne oblike pridevnika. Po slovenskem pravopisu je v imenu praznika pravilna nedoločna oblika, **velíka noč**, v vseh drugih zvezah, nanašajočih se na **véliki teden**, velikonočno tridnevje, pa je obvezna določna oblika: **véliki petek, vélika sobota, véliki ponedeljek, véliki teden**. Če se praznična nedelja ne bi imenovala po noči **tega vélikega** dogodka, torej **velíka noč**, ampak po analogiji **vélikega petka – vélika nedelja**, bi bila tudi tu zanesljivo obvezna določna oblika.

Za strokovno razlago, zakaj je pravilno **velíka noč**, bomo prosili Inštitut za slovenski jezik.

Še nekaj zgledov, malo za šalo, malo zares – za utrjevanje: Na Vélikem odru SNG Maribor so danes gostovali člani amaterske gledališke skupine iz Vélikih Lašč. Ti gledališčniki na tako velíkem odru še niso nastopali. Mariborski **Mali** oder pa bi se tudi njim zdel **majhen** ... Vozniki formule ena so se pomerili za véliko nagrado Monte Carla. Zanimivo bi bilo vedeti, kako velíka je vsota te vélike nagrade ... Pišite s samimi vélikimi črkami, ne z **malimi**, da ne boste pokazali, da ne znate pravilno uporabljati vélike začetnice. Ni pa treba uporabljati (zelo) velíkih črk, saj z dioptrijo še nimam težav ... Želim si čez Véliko lužo, na obisk k sorodnikom. Ob dežju pa še čez cesto ne morem, zaradi velíkih luž. Ko bi bile te vélike luže pred županovo hišo ali pred hišo katerega drugega vélikega moža našega mesta (ni nujno, da bi bil vêlik!), pa to danes zagotovo ne bi bila več velíka težava ... Moški so nori na nogomet, pa naj bo véliki ali **mali** ... Vsaka zmaga na svetovnem prvenstvu je **vélika** [= pomembna] zmaga. Bil je vêlik pesnik. Pri tem našem vélikem pesniku se zgleduj, mladi ustvarjalec ... Zapomniti si moramo, da sta edino pravilni določni obliki véliki in **mali**, nedoločni pa vêlik in **majhen**. Ob tem pa si zapomnimo še vsaj dve pomagali za določanje oblike pridevnika – to sta vprašalnica **kateri** oz. **kakšen** in protipomenka **mali** oz. **majhen** (**mali** oder – véliki oder/**majhen** – vêlik, **mali** možgani – véliki možgani/**majhni** – velíki).

Promoviranje akcije Rdeči noski zdravnikov klovnov, z geslom **MALE POZORNOSTI ZA MALE JUNAKE**, je vsaj jezikovno opazno – so to res **male** pozornosti in **mali** junaki ali bi moralo biti **majhne** pozornosti in **majhni** junaki? Verjetno nekaj vmes – **majhne pozornosti** (kakšne?) za **male junake** (za katere junake, za koga? = za **male junaške bolnike**).

Povzetek pripravila D. T.

Opomba: Obarvano so predlogi za dopolnitev pravil, in ne veljavna slovnična pravila.